

Anna Kisiel

KU Leuven

Implikatura

Podobnie jak presupozycje (\rightarrow asercja i presupozycja), implikatury są definiowane w opozycji do tego, co powiedziane w zdaniu wprost, jako sądy, które nie są dane w zdaniu bezpośrednio. Koncepcja presupozycji opiera się na semantycznych i gramatycznych właściwościach elementów zdania i wiązana jest z jego prawdziwością, dlatego też przynależy raczej do zakresu badań semantyki. Pojęcie *implikatury* zaś jest wyraźnie przynależne do działu pragmatyki, jako że bazuje na koncepcji zasad (maksym) prowadzenia rozmowy. Implikatura powstaje mianowicie w wyniku świadomego (zamierzonego) i rozpoznawalnego złamania maksym konwersacyjnych, wśród których za podstawowe uznaje się maksymę jakości („mów prawdę”), ilości („mów tyle, ile trzeba”), sposobu („mów jasno”) i relewancji czy odniesienia („mów na temat”). W ten sposób odczytanie implikatur jest częścią odbioru komunikatu, a teoria implikatur jest rozwinięciem teorii znaczenia intencjonalnego (Zdunkiewicz 1988). Cechy implikatur, a zwłaszcza ich odwoływalność, nieodrywalność od znaczenia oraz wzmacnialność, sprawiają, że stanowią one dobre kryterium odróżniania treści implikowanych od wyrażanych. „Jeśli dana treść T kojarzona ze zdaniem Z daje się niesprzecznie zanegować (odwoływalność), wyrazić explicite bez poczucia redundancji językowej (wzmacnialność), jest generowana również przez synonimiczne parafrazy Z (nieodrywalność), to mamy mocne podstawy, by sądzić, że T jest implikowana przez wypowiedź Z, nie jest natomiast sądem wyrażanym przez Z. Jeśli natomiast we wskazanych aspektach wykazuje właściwości przeciwne (jest nieodwoływalna, odrywalna i niewzmacnialna), to mamy podstawy sądzić, że ma charakter semantyczny” (Rostworowski, Będkowski, Pietrulewicz 2016: 143; por. Palczewski 2016).

Trzy zasadnicze sposoby łamania maksym, wyodrębnione przez Paula Grice’a, twórcę koncepcji implikatur, to unikanie (*opt-out*), konflikt pomiędzy maksymami (*clash*) oraz naruszenie (pogwałcenie) maksymy (*flout*). Unikanie prowadzi często do powstania implikatur skalarnych, tj. implikatur wywołanych przez fakt niewystarczająco mocnego powiedzenia o czymś (Golka 2017). Chociażby w zdaniu *Zna niektórych lokalnych polityków*. nadawca zdecydował się użyć mniej informatywny sąd (zawierający *niektórych* zamiast *wszystkich*), co prowadzi do powstania implikatury, że osoba, o której mowa, nie zna wszystkich lokalnych polityków. Konflikt między maksymami zachodzi, gdy nie sposób równocześnie zaspokoić

warunków dwóch maksym. Na przykład gdy na pytanie A: *Skąd jest ten polityk?* odpowiadamy B: *Gdzieś z Mazowieckiego.*, łamiemy maksymę ilości, gdyż mówimy mniej, niż nasz rozmówca oczekuje. Jednocześnie, nie wiedząc, skąd dokładnie polityk, o którym mowa, pochodzi, nie możemy powiedzieć tyle, ile jest od nas oczekiwane. Mówiąc więcej, złamaliśmy maksymę jakości. Najczęstsze źródło implikatur, tj. naruszenie maksym konwersacyjnych, obrazuje z kolei następujący dialog: A: *Czy znasz warszawskich polityków?* B: *Nie jestem z Polski.* W tym wypadku B nie odpowiada wprost na pytanie zadane przez A, łamiąc zasadę relewancji. Prowadzi to do powstania implikatury: B nie zna warszawskich polityków.

Obok wskazanych wyżej implikatur konwersacyjnych Grice wyodrębnił także implikatury konwencjonalne, które wynikają nie z zasad użycia języka (np. maksym konwersacyjnych), lecz ze znaczenia elementów użytych w zdaniu. Tego rodzaju implikatury stanowią zjawisko semantyczne, nie należy ich jednak zrównywać z presupozycjami. Implikatury są zależne od prawdziwości zdania, presupozycje stoją natomiast poza warunkami prawdziwościami. Na przykład dla zdania *Nowak też wygrał wybory.* implikaturą konwencjonalną (opartą na znaczeniu partykuły *też*) jest to, że nie tylko Nowak, także ktoś inny, natomiast presupozycją, że ktoś inny wygrał wybory (nie jest natomiast pewne, czy sam Nowak je wygrał). Uznanie takich komponentów za implikowane (a więc pragmatyczne), raczej niż za część informacji wyrażonej wprost (a więc semantycznej), nie wydaje się jednak uzasadnione (Zdunkiewicz 1988). Wynika ono z niewystarczająco dobrego rozpoznania funkcji i znaczenia jednostek metatekstowych (Rostworowski, Będkowski, Pietrulewicz 2016).

W innym rozumieniu implikatury konwencjonalne to takie, które pojawiają się w rytualizowanej sytuacji konwersacyjnej. Na przykład pytania rozpoczynające się od *Czy może mi pan powiedzieć...* są rozpoznawane jako prośby, a nie rzeczywiste pytania, dlatego też odpowiedź na nie nie jest formułowana w postaci *Mogę*. Pozornie zatem osoba na takie pytania odpowiadająca łamie maksymę relewancji (Zdunkiewicz 1988; por. też Ziembicki 2017).

Powszechnie implikatury konwersacyjne dzieli się, za Gricem, na ogólne i szczegółowe. Implikatury ogólne aktywują się w każdym przypadku naruszenia jednej z maksym, bez względu na sytuację. Do tej klasy należą chociażby implikatury skalarne, choć nie tylko. Podobnie pytanie z zaimkiem wskazującym (lub innym w takiej funkcji) w reakcji na pewne stwierdzenie, por. A: *Chcę jeść.* B: *O tej porze?*; A: *Idę pływać.* B: *Z takim katarzem?*, zostanie regularnie odczytane jako krytyka tego stwierdzenia (jest za późno, żeby jeść; masz zbyt duży katar, żeby pływać). Natomiast implikatury szczegółowe są zależne od kontekstu i o ile w jednej sytuacji mogą zostać wywołane, tak w innej, mimo użycia identycznego zdania, się nie pojawiają. Na przykład wypowiedź B: *Wczoraj biegał nago po ulicy.* tylko w kontekście pytania A: *Czy Kowalski wygrał wybory?* i naszej wiedzy, że Kowalski obiecał przebiec nago przez miasto w przypadku wygranej, wywołuje implikaturę: Kowalski wygrał wybory.

Niektórzy badacze skłaniają się ponadto ku podziałowi na implikatury silne i słabe (Piątkowska 2015). Implikatura silna to taka, która wynika wprost ze słów mówiącego i bezpośrednio zdradza jego intencję nadawczą, podczas gdy implikatury słabe wymagają większego zaangażowania odbiorcy, pozostawiając mu szersze pole do interpretacji. Podział ten jest w naszej opinii subiektywny i ewentualne jego stosowanie wymaga oparcia się na intuicji badacza i wnikińcu w umysł odbiorcy (analizy jego kompetencji interpretacyjnych i percepcji świata), nie zaś na danych językowych. Jako taki wydaje się on mniej przydatny.

W językoznawstwie polskim teoria implikatury była wielokrotnie omawiana od strony teoretycznej (Zdunkiewicz 1988; Szulińska 2009; Marciniak 2014), a także wykorzystana w ramach badań eksperymentalnych. Prace teoretyczne są w większości de facto referujące, jako że skupiają się na przybliżeniu polskiemu czytelnikowi teorii P. Grice'a wraz z dyskusją nad nią. Największe zastrzeżenia wzbudzało zastosowanie teorii Grice'a do analizy zdań innych niż twierdzące. W tym kontekście na ograniczenie tej teorii wskazał m.in. Tomasz Puczyłowski (2016), który wykazał, że na skutek umieszczenia warunku *powiedzenia*, że jest ona nieaplikowalna do analizy zdań pytajnych, przychylając się równocześnie do propozycji takiego jej rozszerzenia, aby objęła ona również pytania (a raczej pewną ich grupę – takie pytania, na które odpowiedź właściwa implikowałaby coś konwersacyjnie w kontekście, w którym to pytanie padło, por. żona do męża: *Masz zamiar iść na spotkanie TAK ubrany?*; taksówkarz do trzaskającego drzwiami klienta: *A co, czy to są drzwi od stodoły?*) (por. też Ziembicki 2017; Puczyłowski, Ziembicki 2018). Z drugiej strony, niektórzy badacze próbowali teorię tę doprecyzować tak, aby była ona przydatna do opisu zjawisk charakteryzowanych wcześniej innymi metodami. Do tego nurtu można zaliczyć chociażby pracę Ireny Szczepankowskiej (2007) na temat podwójnej negacji (*nieprawda, że nie p*), postulującej uznanie wszystkich informacji płynących z danego wyrażenia za semantyczne (warunkowane znaczeniem) i pragmatyczne (powstające w sytuacji komunikacji) zarazem, a zatem i odrzucenie rozróżniania między semantyką i pragmatyką na rzecz rozróżniania między znaczeniem konwencjonalnym (często aktualizowanym w praktyce językowej i przez to schematycznym) i niekonwencjonalnym (jednorazowo aktualizowanym).

Prace, w których teoria implikatur jest narzędziem wykorzystywanym do interpretacji innego zjawiska, skupiają się na użyciu języka i w większości dotyczą komunikacji w sferze publicznej (szczególnie w mediach, zob. niżej). Rzadziej teoria implikatury jest stosowana w badaniach semantycznych, m.in. spójników (*lub* w pracy: Rostworowski, Będkowski, Pietrulewicz 2016) czy czasowników: wnioskowania (Nowak 2013), wykładników fałszu (Zaucha 2016), epistemicznych (Ziembicki 2017). Wiązanie implikatur z problemem wiedzy odbywa się nie tylko na gruncie językoznawstwa (por. też interdyscyplinarne podejścia w obrębie kognitywizmu, np. Witek 2017; Golka 2017), ale także np. w filozofii (por. np. rozważanie problemu Gettier'a, Puczyłowski 2012). Należy podkreślić, że prace semantyczne dotyczą implikatur konwencjonalnych, odmiennych od implikatur konwersacyjnych stanowiących trzon teorii Grice'a i mających semantyczny, nie pragmatyczny, charakter.

Analiza implikatur wykorzystywana jest w badaniach nad przestrzenią komunikacyjną, np. w szkole (Kawka 1997; Skowronek 1999) czy w domu (Trysińska 2015), lub w badaniach zjawisk językowych zachodzących w określonej sytuacji komunikacyjnej (por. np. Skoczeń 2017 i analiza języka prawnego). Szczególnie przydatna okazuje się do opisu języka debaty publicznej (Piekot 2006; Wiącek 2011; Kudra 2012; Leśniczak 2016), zwłaszcza przy charakterystyce strategii manipulacyjnych (Woszczyńska 2008) lub mechanizmów ukrytego wyrażania sądów obraźliwych, kontrowersyjnych, za które nadawca nie chce brać pełnej odpowiedzialności (Zajac 2013), tj. spełniających tzw. warunek „złej woli” (Awdiejew 1994). Pokrewnymi pracami są te rozważające takie kategorie, jak ironia czy humor (Lipińska 2009, 2013).

Analizowane pojęcie związane jest także z koncepcją metafory. W tego typu badaniach metafory uznaje się za źródło implikatur, np. metaforyczne *Facet to świnia*. wywołuje

implikaturę dotyczącą nieporządnego (pod względem moralnym i/lub higienicznym) prowadzenia się mężczyzn. Koncepcja ta stosowana jest chociażby w analizie przekładu poetyckiego (Piątkowska 2015). Prace te są jednak luźno związane z językoznawstwem, a zwłaszcza gramatyką semantyczną.

→ AKTY MOWY, ASERCJA I PRESUPOZYCJA, SEMANTYKA A PRAGMATYKA

Literatura

- Awdiejew, A. 1994. „Wartościowanie wymuszone a szacunek dla odbiorcy w dyskursie politycznym”. W *Język polityki a współczesna kultura polityczna. Język a Kultura 11*, red. J. Anusiewicz, i B. Si-ciński. Wrocław: Wiedza o Kulturze, 85–89
- Cap, P. 2010. „Mit aktu mowy jako kategorii organizacji analizy pragmatycznej”. W *Interdyscyplinarne studia nad świadomością i przetwarzaniem językowym*, red. J. Nijakowska. Kraków: Tertium, 225–35
- Golka, M. 2017. „Logiczne dzieci czy dziecinna logika? Pragmatyka teoretyczna a pragmatyka eksperymentalna na przykładzie badań nad rozwojem implikatur skalarnych”. *Kognitywistyka* 5(1): 59–70.
- Grice, P. 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kawka, M. 1997. „Implikatury konwersacyjne w języku nauczycieli”. W *Sprawności językowe*, red. T. Rittel, i J. Ożdżyński, Kraków: Edukacja.
- Kiklewicz, A. 2011. „Reguły konwersacji H.P. Grice’a: pragmatyka czy semantyka?”. *Linguistica Copernicana* 2(6): 25–38.
- Kudra, B. 2012. „Apodyktyczność języka kampanii wyborczej (na materiale z kampanii 2011)”. *Studia Wyborcze* 13: 23–32.
- Leśniczak, R. 2016. „Zastosowanie reguł konwersacyjnych Paula Grice’a w komunikowaniu politycznym – analiza porównawcza *exposé* Donalda Tuska i Beaty Szydło”. *Acta Universitatis Lodzianensis* 2(32): 207–224.
- Lipińska, M. 2009. „Mechanizmy pragmatyczne komizmu w polskich przysłowiaach”. *Annales UMCS. Sectio FF Philologiae* 27(1): 59–74.
- Lipińska, M. 2013. „Analyse pragmlinguistique de l’humour dans les wellérismes français et polonais”. W *Parémiologie. Proverbes et formes voisines*, red. J.M. Benayoun, N. Kübler, i J.P. Zouogbo, t. 2. Sainte Gemme: Presses Universitaires de Sainte Gemme, 287–297.
- Marciniak, A. 2014. „Teoria implikacji konwersacyjnej w koncepcji Herberta Paula Grice’a”. *Pedagogika Filozoficzna on-line* 1: 85–98.
- Nowak, T. 2013. *Od przestanki do konkluzji: polskie czasowniki wnioskowania*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Palczewski, R. 2016. „O odwoływalności implikacji pragmatycznych”. *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria* 25: 271–285.
- Piątkowska, J.I. 2015. „O nietypowej funkcji metafory jako kryterium oceny ekwiwalencji tłumaczenia – na przykładzie liryki Mariny Cwietajewej”. *Przekładaniec* 30: 217–234.
- Piekot, T. 2006. *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*. Kraków: Universitas.
- Puczyłowski, T.A. 2012. „O argumentacji odwołującej się do implikatury konwersacyjnej”. *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria* 83(3): 93–109.

- Puczyłowski, T.A. 2016. „Pytania a implikatura konwersacyjna”. *Edukacja Filozoficzna* (numer specjalny): 255–278.
- Puczyłowski, T.A., i D. Ziembicki. 2018. „O implikaturach konwersacyjnych pytań”. *Filozofia Nauki* 26(1): 23–48.
- Rostworowski, W., M. Będkowski, i N. Pietrulewicz. 2016. „O metodologii badań eksperymentalnych w filozofii, testowaniu implikatur i semantyce spójnika «lub»”. *Filozofia Nauki* 3(95): 135–161.
- Skoczeń, I. 2017. „Zasada strategiczna i maksyma selektywności – nowe spojrzenie na implikatury Grice’owskie w prawie”. *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej* 1: 115–124.
- Skowronek, B. 1999. „O dialogu na lekcjach w szkole średniej: analiza pragmatyczno-językowa”. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Szczepankowska, I. 2007. „Między logiką a konwersacją: o zjawisku podwójnej negacji w języku naturalnym”. *Poradnik Językowy* 2: 12–21.
- Szulińska, J. 2009. „Jak odróżnić presupozycję od implikatury?”. *Rocznik Kognitywistyczny* 3: 151–159.
- Trysińska, M. 2015. *Akty mowy jako klucz do interpretacji postaw rodzicielskich: wychowawcze, komunikacyjne i edukacyjne aspekty filmów animowanych dla dzieci (na przykładzie filmów emitowanych w MiniMini+ i Cartoon Network)*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Wiącek, A. 2011. „Sposoby przedstawiania życia prywatnego osób znanych na łamach tabloidu (na przykładzie Kazimierza Marcinkiewicza i Cezarego Pazury)”. *Oblicza Komunikacji* 4: 199–208.
- Witek, M. 2017. „Myślenie wolne, myślenie szybkie i implikatury konwersacyjne. O zaletach podejścia interdyscyplinarnego”. W *Interdyscyplinarność w naukach ekonomicznych: zastosowania metod i technik neuronauki poznawczej oraz modeli kognitywistyki*, red. A. Wawrzyniak, B. Wąsikowska, i M. Witek. Warszawa: CeDeWu, 105–122.
- Woszczyńska, A. 2008. „Językowe środki wywierania wpływu na opinie i kierunki myślenia odbiorcy na przykładzie pracy dziennikarzy radiowych”. *Językoznawstwo* 1(2): 109–122.
- Zajac, B. 2013. „Językowe środki deprecjacji przeciwnika w debatach telewizyjnych między liderami partyjnymi”. *Politeja* 25: 389–406.
- Zaucha, J. 2016. „Czasownikowe wykładniki fałszu z inherentną oceną działań agensa”. *Linguistica Copernicana* 13: 143–158.
- Zdunkiewicz, D. 1988. „Pojęcie implikatury w językoznawstwie”. *Poradnik Językowy* 9–10: 627–645.
- Ziembicki, D. 2017. „Pytania rozstrzygnięcia z udziałem czasowników epistemicznych. Co wynika z ich użycia?”. *Poradnik Językowy* 9: 76–91.